

Предраг Ј. МУТАВЦИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 27. 09. 2018.
Прихваћен: 14. 02. 2019.

ПИТАЊЕ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ПИСМА У АРОМУНА И СРБА – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ** (Михаил Бојаци и Вук Караџић)

Поред питања стандардизације и нормирања језика, почетак XIX века обележен је у Срба и Аромуна и питањем стандардизације писма савременог српског и аромунског. Аромунски, све до појаве Бојација, био је писан путем различитих алфабета, па је зато историјска појава овог првог лингвисте савремених погледа у Аромуна изузетно важна, а његов допринос у стварању такве графиције која би задовољила Аделунгово начело „пиши као што говориш” иде у корак са Вуковом реформом српске ћирилице. Док је у Срба Вуково писмо прихваћено, Бојацијев предлог аромунске абегеде остао је тек мртво слово на папиру.

Кључне речи: Вук, Бојаци, писмо, стандардизација, ћирилица, латиница, српски, аромунски.

У теоријским разматрањима о језику на прелазу из 18. у 19. в., језик се сагледавао као заједнички основ било за „настанак нације”¹, било за њено друштвено-политичко те културно-историјско самопотврђење. Овакав однос био је прикладан тадашњим друштвено-политичким условима, пошто су се „нове” нације почеле изграђивати и уздизати на ниво друштвених субјеката који су тражили своју равноправност и признање на међународном плану. Владало је уверење да засебан језик подразумева постојање засебне нације

* predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

** Рад је написан у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

¹ „Настајање нације” не догађа се преко ноћи, јер се она формира дуго историјски, културно, цивилизацијски. У класицистичкој и романтичарској Европи, чије су „историјски потврђене нације” биле усмерене ка себи самима, свест о томе да поред њих постоје и „неки други народи”, о којима се ништа није знало, или се знало површно, условила је да се, поред научне радозналости, јави и потреба да се дефинише однос према њима. С њихове политичке тачке, те нације, које као да су се „напрасно појавиле”, требало је да затраже своје признање и укључење у ондашње савремене токове.

и њене државе. По Хердеровом првом закону природе, „čovek je delatno biće koje slobodno misli i čije snage progresivno dejstvuju: zato je on stvorenje jezika” (Хердер 1989: 71). Мисао да без језика нема нације имао је и Маркс, пошто „je sâm jezik u toj meri proizvod određene zajednice kao što on sâm predstavlja vid postojanja te zajednice” (Маркс и др. 1970: 31). Ови наводи указују да се језик филозофски схватао као стварни идентитет нације те да се свака нација преко њега одваја од осталих, било да живи самостално или унутар вишенационалног друштва, попут Аустријског и Турског царства. Ова царства су последње друштвено-политичке творевине с лингвистичким поретком особеним и за Византијско и за Римско царство: језици њихових поданика били су одвојени од језика господара, њихово мешање је било непожељно, а да би се успело у њима морали су се прихватити њихови обичаји, култура и језик.² У Аустријском и Турском царству религија доминантне нације, уз унијаћење и исламизацију, условили су побуну подређених православних народа против таквог друштвеног односа и против национално-верске дискриминације. Посебно су били погођени народи без развијеног образовног система и црквене организације (Аромуни), или чији се образовно-школски систем изграђивао, а црквена ограничајања борила за признање (Срби). Зато је борба за њихов национални језик и писмо обележила њихову савремену историју.

Ако језик дефинише нацију, у дефинисање језика сврстава се писмо, „систем комуникације међу људима путем конвенционалних видљивих знакова, нарочито језичких” (Бугарски 1996: 9). Време до 1848. обележио је конзервативизам који је поклекнуо у већини европских средина, нарочито када је реч о увођењу народног језика у образовне системе и у науку чиме је потиснута вишевековна супремација латинског из ових сфера. Европски језички конзервативизам се ипак није предавао: бранио се од предложених иновација у правопису и од реформе писма. Ова борба била је, у срединама са дугом писаном традицијом и богатим књижевним наслеђем (британска, француска, грчка), осуђена на пораз. У срединама с етапним развојем књижевности (српска)³, или није постојала (аромунска), заживела је идеја о

² У Великој Британији спроводила се друкчија политика – Велшани, Шкоти и Ирци насилно су укључени у стварање британске нације: енглески је наметан као једини дозвољени језик комуникације, образовања и религије, док су келтски језици били забрањени. О томе говоре *Статут из Килкенија* (Statute of Kilkenny) из 1366. г. (Бидик 2000: 453; Кроли 2014: 1–2) и *Спис о уједињењу* (Act of Union), донесен за Хенрија VIII, који брани јавну употребу велшког у судству, цркви и школству. *Спис о основном образовању* (Elementary Education Act) из 1870. предвиђао је употребу само енглеског у школству. У Турском царству немуслиманима 12. забрана законика *Канун-и-раја* забрањивала је учење арапског (Андрић 1997: 41), потом турског и персијског, као светих језика. Иако правоснажна до 1918, није спречила постепен улазак бројних турских и оријенталних речи у вокабуларе балканских језика, али је спречила да турски постане балканска *lingua franca*. По уредби Алберта Апоњија (Albert Apponyi, 1846–1933), из 1907. настава у угарским школама изводила се само на мађарском. На малој матури (IV разред) посебне комисије професора пропитивале су њаке да би увидели како су савладали мађарски. Због „изузетно рђавих резултата”, велики број школа на српском, румунском, русинском, словачком и чешком затворен је у року од две године (Кириловић 1935: 21–128).

³ „Оригинално књижевно стварање било је ипак у великом опадању /.../ Главни разлог књижевног опадања налази се у томе што је нестанком наших средњовековних држава књижевност изгубила свој главни и скоро једини предмет. Стога има мало нових дела” (Деретић 1983: 143).

писму према фонетским потребама језика, а које ће бити лако за употребу и омогућити брзо описмењавање. Како се Европа модернизовала у техничко-технолошком и образовном погледу, тако се у Срба јавила потреба за модернизовањем графиције, у Аромуна да се уведе један такав систем. Тиме као да се следила Хегелова мисао о човеку као о духу („човек је дух по себи – *der Mensch ist Geist an sich*“) који одликује сваки степен развоја људске цивилизације – ако је писмо један од облика тог степена развоја, онда је он и један посебан облик историјског духа сваког народа који га уздиже на друштвеној, културној и политичкој лествици, истовремено самоодређујући га. Зато је писмо део народа, а оно би требало, из потребе за осавремењивањем, да се прилагођава новим захтевима као што се и језик њима прилагођава. Бројни примери показују супротно. Писмо се сматра цивилизацијским елементом који се може директно надгледати: „ванвременска“ је категорија, једном усвојено тешко се мења и прилагођава, а његова реформа је „скрнављење“ писане и културне традиције, национална издаја и слично.

Питање осавремењивања писма за Вука, односно увођења графицијског система за Бојација било је пресудно. Вуков сусрет са немачким језиком и писмом је дао одређени допринос у овом погледу (Вук је желео да научи немачки). Немачко писмо није савршено, а приближава се Аделунговом „природном закону писања“ исказаног у максими „пиши као што говориш“ (*Schreibe, wie du sprichst*)⁴: писање се усклађује према фонетским одликама језика да би било од употребне вредности за све који се њиме служе. Ово становиште ће први поменути Мркаљ на крају расправе о *Салу дебелого јера* (Мркаљ 2010: 18), а Вук ће га потом проширити са „а читај као што је написано“.

Са националне тачке, питање графиције дотицало се питања диференцијације Срба и Аромуна у друштвено-политичком погледу у односу на друге народе у Аустријском и Турском царству и у односу на народе са којима деле етногенетску и језичку везу. Писмо, уз језик, истиче националну особеност и национални идентитет сваког народа. Његову спољашњу форму одређује и културна историја (Станишић 1996: 440) и унутрашња национална страна. Преко писма може се препознати и језик, и народ који њиме говори. Уз заједничке одлике, и ћирилична и латинична писма су различита суштински – она су као нација, „дух из два елемента – први је опште наслеђе, богато успоменама из прошлости, други је садашњи договор“ (Ренан 1947: 892–893). У Срба и Аромуна питање писма се сагледавало и преко историјског одређења нације: почетак XIX в. облежен је Хегеловом поделом на „историјске“ и „неисторијске“ народе, а сврставање у њих вршило се по дужини писане традиције. Шлегел је указао да „су поезија и граматика представници човечанства“ (Шлегел [1798] 1846: 220): како су ово категорије подесне за историјско одређење сваког језика и за његову (само)потврду, „једино су Нем-

⁴ Аделунг је ову максиму изнео у своме *Магазину за немачки језик*, поновивши је четири пута (Аделунг 1782: 60, 61, 65, 136).

ци, Енглези, Италијани, Грци и Римљани достојни представници својих језика, пошто их оличавају њихове граматике и поезије” (*нав. дело*, 226–227).

Вуково и Бојацијево залагање за квалитативно нов и функционалан графички систем српског и арумунског језика јесте савремени историјски конструкт који је требало да и Србе и Аромуне уведе у свет „одавно” признатих европских историјских народа и да покаже да је постојала, барем код Срба, изворна писана традиција и њихов посебан културно-језички идентитет.

Вук сагледава писмо овако: „Што су гођ људи на овоме свијету измислили, ништа се не може испоредити с писмом. То је наука која љуцки ум превазилази, и могло би се рећи, да је онај, који је први њу измислио, био више Бог, него човјек” (Вук [1827] 1978: 3). Српско писмо било је неподесно и несавршено: на то су указали Доситеј, Атанасије Стојковић, Сава Текелија, Павле Соларић који су писали „козметички” избацујући танко и дебело *јер*. Тек је Мркаљ смело указао на право стање, рекавши да су нека слова вишак, дупла, нека се пишу само зато што тако мора (по традицији). Вуково графичко решење је нов приступ уз комбинацију ћириличног наслеђа, иновативних решења и позајмљивања, чиме је постало стабилна форма према фонетским особеностима српског језика⁵, *јер*:

„за нов књижевни језик могао је пристати само онај правопис који је обележавао и његове звуке и промене. Иначе све би друго било или вештачко или лажно, стварање традиција, којих није било, или мудровање за које је у то време – према тадашњем схватању науке – тешко било одредити какву разумну основицу” (Белић 1948: 35).

Вук се колебао око појединих графема – да ли да се уведу или избаце, као Х и дебело *јер* (оно је дато као последње слово на првој страни *Буквара* из 1827) – његова неодлучност да у *Писменици* да коначни изглед азбуке је из: „недостатка смелости да одједанпут изведе своју реформу до краја. А може бити да је Вук прву главу писао на крају, пошто је све остало било готово, па више није хтео мењати, да би то учинио другом приликом, како је и учинио” (Стевановић 1988: 18).

Бојаци у *Граматици македонско-влашког језика* (1813) даје изглед арумунског алфабета од 35 графема – изграђен на латиничној основи, успешно комбинује и синтезу, (основне графеме), са дијакритичким знацима и без њих, и анализу (здружене графеме). Вук тражи само синтезу, *јер* „је nasledio manje-više dovršen sistem ortografije, koji je odmah prihvatio”, и пошто „је у svome originalnom delu on, od samih početaka do pobedonosnog završetka, istupao dva osnovna principa svoje reforme, fonetski pravopis i narodni jezik” (Селимовић 1970: 15, 24). Бојацијев је предлог на средокраћи идеалног виђења да сваком гласу одговара један знак, задовољава Аделунгово начело, а свој алфabet је намерно учинио засебним у односу на латиничне графичке онога времена. Још тада румунска страна ширила је идеју о панрумунизму зачету у оквиру национално-политичког, просветитељског и културно-образовног

⁵ Петар Ђорђевић (1991: 200–204) у *Историји српске ћирилице* указао је на нове моменте у вези са Вуковим коначним решењем српског графичког система, посебно како су настале графеме „ћ” и „ђ”

рада Ердeљске латинистичке школе (*Școala ardeleană*): етничко и језичко порекло свих балканских Романа је румунско. Године 1780. у граматици румунског на латинском (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*) аутори Шинкаји (Gh. Șincai, 1754–1816) и Клајн (S. Klein, 1745–1806)⁶ дали су предлог румунске абецеде са којим се највероватније Бојаџи упознао. Не прихватајући тезу о „братском језику и писму”, Бојаџи је својим предлогом желео да одвоји Аромуне од Румуна у истој оној мери у којој је Вук тежио да покаже да су Срби одвојени од Руса. Тако су пружали отпор панрумунизму и румунизацији Аромуна те панрусизму и русизацији Срба. Због шест новоуведених слова Вукова азбука је одвојена од руске и бугарске ћирилице (Ивић 1990: 220), а због Бојаџијевих седам особитих латиничних графема његов алфабет истовремено приближава Аромуне општем романском свету, али га и дистанцира и од њега и од Грка, који овај засебан балкански народ гледају као део свог народа (Аромунци одувек припадају грчком свету културе и религије, али су језички оделити од Грка). Вук није имао сукоба с Русима, са српским клером и појединим интелектуалцима није био у најбољим односима, а Бојаџи је дошао својом *Граматицом* у отворену конфронтацију и с ученим Грцима и са Грчком црквом, баш као што је Мркаљ дошао у сукоб са Српском црквом и конзервативцима.

Разлика између Мркаља и Вука види се у томе што су се за непуне две деценије, од *Сала* до *Буквара*, знатно промениле друштвене околности, и што је Мркаљ био усамљени појединац који је настојао да код Срба подстакне свест о нужности напретка у писму, те о његовом прилагођавању реалним потребама народног језика. Реакција српских конзервативаца на Вуков предлог писма била је иста као на Мркаљево дело. Вук је одолео притисцима: био је тврдоглав и упоран, имао је снажну подршку малобројне српске интелектуалне елите и Европљане, те менторство Јернеја Копитара⁷ који га је „створио књижевником, и да није њега било, по свој вероватности Вук уопште не би био књижевник” (Стојановић 1924: 70), омогућивши му да се исказе и као први савремени српски лингвиста.

Слична Мркаљевој, била је судбина Бојаџија – иступио је такође са позиције појединца-лингвисте који је „слободно мислио”,⁸ а без свести о ширини последица које ће уследити. И његов предлог алфавета, и његову граматику

⁶ Као свештеници унијати, били су први савремени румунски лингвисти и просветитељи, залагали су се за увођење румунског народног језика у образовање и његово признање као засебног језика унутар Аустријског царства.

⁷ Сумирајући значај појаве Копитара, Погачник је забележио: „Vloga Jerneja Kopitarja v problemih jugovzodne Evrope je iz mnogih razlogov zelo pomembna. Predsvem je bil v svojem času edini človek, ki je odlično obiladal zapleteno jezikovno problematiko tega področja, hrkati pa je bil po svojem raziskovalnem delu zmožen, da vidi ne le posameznosti, temveč tudi medsebojne interference, in na podlagi tega dovolj resno ter zgodovinsko odgovorno predvideva ustrezne rešitve” (Погачник 1980: 1).

⁸ Слоган Риге од Фере *Ко слободно мисли, мисли добро* (Οποιοσ ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά) из *Приручника из физике* (Φυσικής απάνθισμα, Беч, 1790) био је омиљен међу Грцима.

су осудили и грчка средина (матица и дијаспора), и аромунска.⁹ Априла наредне године Синод Васељенске патријаршије анатемисао га је (Бабеш 1909: 6–7) и од тада му се губи сваки писани и познати траг, а његово дело је пуком срећом сачувано у три примерка (библиотеке у Бечу, Букурешту и Минхену). Бојаци је био образован, зналац страних језика, што му је омогућило да се изгради лингвистички – у односу на *Писменицу*, његова *Граматика* написана је неупоредиво стручније, детаљније, свестраније и свеобухватније, а са насловне странице *Граматике* види се да је био професор у националној грчкој школи при Грчкој цркви у Бечу.

Разлику у успешности остварења реформаторског рада на ћирилици између Мркаља и Вука видимо и у томе што је Мркаљ деловао у близини српског духовног центра, Сент Андреје, што је значило да је трпео јак притисак због идеје о правописној реформи. Вук је у Бечу био независнији, али можда не и слободнији. Сматрамо да је физичко-географска раздвојеност имала предност у лакшем ширењу и прихватању Вукових решења међу Србима унутар Аустријског царства и Кнежевине Србије. У примеру Бојација удаљеност између Беча и грчког духовног центра у Истанбулу није била препрека за његово изопштење из грчке православне заједнице и за проказање његове граматике као опасне јеретичке и богохулне књиге. Осуда је потекла и зато што је приказао језик једног народа чије се постојање на „изворним грчким територијама” одувек оспоравало и негирало (Кирил 1969: 389; Кал 2004: 209). Васељенска патријаршија покушала је тако да осујети сваки напор да се код Аромуна покрене отпор према грцизацији, односно да се идеја о аромунској националној и језичкој самобитности покрене. Бојацијево опредељење за латинични алфabet се сагледало као отворена претња и настојање Запада да грчку православну територију покатоличи.¹⁰

Између Вуковог и Бојацијевог приступа решавању питања графиције видимо неколико заједничких одлика:

- а) сматрали су да су њихови језици довољно аутентични за коначно графицијско кодификовање,
- б) својим су језицима дали стандардизована и разумно постављена писма,
- в) из практичних потреба дата су једноставна и лака за усвајање графицијска решења, уз одбацивање историјских, етимолошких и иних елемената,
- г) писма су једноставна за употребу у свакодневном животу и раду, што омогућава развој књижевности и ширење образовања,

⁹ Услед снажне прогрчке пропаганде, Аромунци из Грчке и данас мисле да су они потомци романизованих Грка. Године 2001. Апелациони суд осудио је Сотириса Блецаса (Σωτήρης Μπλέτσας, 1956) на петнаест месеци затвора и на новчану казну зато „што је ширио лажне информације” (191. члан грчког Казненог закона) и зато „што је изазвао nerede у малом граду Науси, тврдећи да се у Грчкој говоре мањински језици – аромунски, помак, македонски, албански и турски” (<http://www.mhrmi.org/news/01/bletsas.html>).

¹⁰ Способност просторног ширења латиничног писма и његова лака прилагодљивост потребама је нешто са чиме се сусрео грчки клер преко Бојација, па отуда тежња да се ширење латинице хитно сузбије.

- д) писма одражавају фонетске одлике сваког језика: без обзира на решење, представљају оба језика довољним бројем графема за њихове гласове.

Прилагођеност обеју графици фонетици ипак није савршена: нарушен је принцип „да се језик што ефектније изрази помоћу што је могуће мањег броја знакова” (Зиндер 1987: 67), па тако, „и српска ћирилица има неких десетак знакова који су сложеног типа и са тог гледишта непрактична /.../ [и зато] наша ћирилица, каква је сада, не би била сасвим подесна за општу азбуку, иако Вуков предлог чисте фонетске азбуке, једне и јединствене, остаје и даље у пуној снази” (Будимир 1969: 24). Између визуелног изгледа графема и фонема код оба писма има условне кореспонденције (Амирова 1977: 110–111),

- ђ) Вуково задржавање ћирилице, а Бојацијево одређење за латиницу показује ком европском етнографском и историјско-културном свету припадају њихови народи.

Они сами нису дали повода да се посумња да ли ће напустити или одбацили православље, за шта су били оптуживани. Бојацијево окретање ка латиници покушај је да Аромунци ухвате везу с европским тржиштем које се изграђивало на капиталистичким основама у коме су они играли значајну улогу као важни економски субјекти,

- е) увођење јединственог и кодификованог графицијског система уздигло је њихове језике на општенационални ниво – за разлику од српског, аромунски је то постао крајем XX в.,
- ж) Вуков и Бојацијев предлог графицијског система оснажио је и потврдио српски и аромунски национално-културни идентитет,
- з) Срби су усвојили Вуково писмо као технички усавршену Мркаљеву реформу (Брборић 2011: 260), Аромунци нису прихватили Бојацијев алфабет, а употребљавали су грчки и прилагођен румунски. Тек од 1997. Бојацијева графиција је начелно прихваћена уз измене које је удаљавају од Аделунгове максиме,¹¹

¹¹ О савременом аромунском алфабету видети: http://www.farsarotul.org/nl23_3.htm. Предлог Бојацијевог алфавета био је:

1. **самогласници:** а, â (полугласник), е, и, о, у /≠ „и”, само у грчким речима/
2. **сугласници:** б, с, ç /≠ „ц”/, д, dz, е, f, g, gj /≠ „ђ”/, h, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, r, s, sh, t, th /≠ „џ”/, v, x, z.

Алфабет од 23 графеме има „квази-лигатуре” (Станишић 2018: 399), диграме унутар алфавета, што је новина у односу на романске алфавете. Највероватније је ознаку за полугласник преузео из предлога румунске латинице. Графема *j* код Роже, у *Граматици румунског*, и код Бојација означава фонему „ж”. Рожа и Бојаци фонему /dz/ бележе као диграм, па је питање да ли се Бојаци угледао на Рожу. Колико смо истражили, графема *lj* се као диграм први пут појављује код Бојација.

Данашњи аромунски алфабет изгледа овако:

1. **самогласници:** а, â, е, и, о, у
2. **сугласници:** б, с /≠ „к” и „ћ”/, д, dh /≠ „џ”/, dz /≠ „џ”/, е, f, g /≠ „ђ” и „мукло г” у речима грчког порекла/, h, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, q /само у туђицама/, r, s, sh, t, th, ts /≠ „ц”/, u, v, w /само у туђицама/, x, z.

- и) и Вук и Бојаци су имали претходнике: Вук Мркаља и Луку Милованова (Милановић 2013), Бојаци Константина Рожу (Gheorghe Constantin Roja, 1786–1847).

Рожа је иступио као лингвиста, али није успео као Бојаци. У спису из 1809. *Вештина читања румунског преко латинских писмена која су у Романа најстарија* само је назначио да би аромунски алфabet требало бити латиничан. Годину дана раније у расправи *Истраживања о Романима или такозваним Власима који станују с оне стране Дунава* на странама 67–77 дао је упоредни преглед влашких, грчких и латинских речи: све аромунске речи написао је латиничним словима, без ближих објашњења. За разлику од њега, Бојаци (Бојаци 1813: 1–8) детаљно је образложио фонетску вредност сваке графеме.¹²

За Даничића, „правопис је само огледало језика /.../ Писмо није ништа друго до сурогат језика или ти бесједе човјечје: какав ориџинал онаки му и сурогат: какав језик онако и писмо” (Даничић 1847: 5). Вукови *Писменица* и *Српски рјечник* те Бојацијева *Грамматика* први су покушаји увођења реда у графичко бележење српског и аромунског. У Срба употреба сличних графичких система – руског, црквенословенског, српског – правдана је традицијом која није одговарала савременом српском фонетском лику. Зато је описмењавање на таквој азбучној основи изискивало много времена и било тешко. У Аромуна махом се употребљавало грчко писмо¹³, у жеку панрумунизма румунско, а на словенском говорном подручју (српско и бугарско) ћирилица.

И Вук и Бојаци су се окренули свом изворном језичком идиому и, сходно њиховим фонетским особеностима, створили савремене и употребљиве системе графичке. Овај поступак је био разумљив: Вук је језички стандард потражио у народу, јер „урбанизовано српско становништво није било довољно квалификовано за језичког арбитра” (Ивић 1997: 74). Бојаци је посегнуо за наслеђеним фонетско-језичким стандардом (Мутавцић 2014: 116), а усвојивши латинично писмо, учинио је оно што је историјски било једино могуће и прихватљиво. Овде није реч само о културном, него и о политичком и етничком потезу који приближава Аромуне романском националном идентитету. Због некомплетности латинице за бележење појединих аромунских гласова, определио се за спајање графема и за ограничену примену дијакритичких

¹² Рожа сонанте „љ” и „њ” бележи „ly”/„пу” (*plyu* (= „птица”), *lunyina* (= „светлост”), не разликује глас „а” од полугласника (*capu* /= „глава”/ ≠ *septamana* /cf: *siptâmânâ* = „седмица”), ш” од „с” (*asteptu* /cf: *ashteptu* = „чекати”/ ≠ *soare* /= „сунце”/), уводи диграм „sh” (*shipoanya* /= „орао”). Диграм „tz” означава „ц” (*glyetzu* /чит. гљецу/ = „лед”). Комбинације С и G са Е те И дају гласовне вредности „ћ” (*cina* /= „вечера”/), *dulce* /= „сладак”) и „ђ” (*ginda* /= „род”/). За фонему „к” даје уз графему, „с”, и „к” (*tufeke* /= „пушка”/), *kalamaru* /= „лигња”/), само за писање речи преузетих из грчког.

¹³ Тако је поступио састављач *Грчко-влашког речника* Никос Малавакис (Νίκος Μαλαβάκης *Λεξικό ελληνοβλαχικό*, Αθήνα, 2005, Πελεκάνος): ниједна аромунска реч није написана аромунским латиничним алфбетом. И док се у приказу овог дела у провладином листу *Καθημερινή* (Καθημερινή) од 29. августа 2006. истиче да је овај речник нужан, јер „аромунски није засебан дијалект грчког”, већ да је то романски језик који „око 500 хиљада наших сународника говори”, аутор чланка се није осврнуо на чињеницу што је речник штампан грчким писмом (<http://www.kathimerini.gr/260679/article/politismos/arxeio-politismoy/to-prwto-ellhnovlaxiko-le3iko>).

знакова. Тако су дали граfiјска решења, али сваки са своје концепцијске позиције.

Вук и Бојаци утемељили су савремену језичку свест код Срба и Аромуна, омогућивши да се оснажи, посебно у Срба, њихово национално и културно јединство већ од половине XIX в. О овом се код Аромуна однедавно говори. Иако је њихов рад био пионирски, дугују својим претходницима чије су идеје наставили да развијају. Ни један ни други нису били оптерећени историјским језичким наслеђем, а тежили су да пруже таква граfiјска решења која би важила „заувек” и била применљива у свакој писаној прилици. Оно што је Андрић назначио за Вука – „од самог почетка везује своју идеју о реформи језика [додајемо: *у писма*] с идејом општег прогреса у свету, са напредним духом времена” (Ђоковић 1987: 23) – могли бисмо рећи и за Бојација.

ЛИТЕРАТУРА

- Аделунг 1782:** J-Ch. Adelung, *Magazin für die Deutsche Sprache*, Band 1, Leipzig.
- Амирова 1977:** Т. А. Амирова, *К историји и теорији графемике*, Москва: „Наука”.
- Андрић 1997:** И. Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд: Просвета.
- Бабеш 1909:** E. Babeş, *A budapesti görög-oláh egyházközség*, Budapest: s. e.
- Белић 1948:** А. Белић, *Вук Караџић*, Предавање одржано на КНУ, књига 28, Београд: КНУ.
- Бидик 2000:** K. Biddick, The Cut of Genealogy: Pedagogy in Blood, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Fall 2000, No. 30/3, 449–462.
- Бојаци 1813:** М. Voiadachi, *Граџиатикѣ романикѣ, ѣтои македоновлахицкѣ / Romanische oder Macedonowlahische Sprachlehre*, Ev Βιέννη, εν τη Τυπογραφία του Ιωάννου Σνύρερ.
- Брборић 2011:** В. Брборић, Утицај Саве Мркаља на реформу Вука Стефановића Караџића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/1, 251–261.
- Бугарски 1996:** Р. Бугарски, *Писмо*, Нови Сад: Матица српска.
- Будимир 1969:** М. Будимир, *Са балканских источника*, Београд: СКЗ.
- Вук [1827] 1978:** В. Стефановић Караџић, *Први српски буквар*, Београд: Народна библиотека Србије, репринт издање.
- Даничић 1847:** Ђ. Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим: Штампарија пештанског универзитета.
- Деретић 1983:** Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Полит.
- Ђоковић 1987:** М. Ђоковић (прир.), *Вуку Андрић*, (прво издање), Београд: Задужбина Иве Андрића.
- Ђорђић 1991:** П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, треће издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Зиндер 1987:** Л. Р. Зиндер, *Очерк обцей теории письма*, Ленинград: „Наука”.

- Ивић 1990:** П. Ивић, О месту Саве Мркаља у историји српске културе, у: *О језику некадашњем и садашњем*, Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 215 – 221.
- Ивић 1997:** М. Ивић, *О Вуковом и вуковском језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Кал 2004:** Thede Kahl, *Aromanians in Greece: Vlach Minority or Vlach-speaking Greeks? Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, Band 5, München: Slavica Verlag, Dr. Anton Kovac, 205–219.
- Кирил 1969:** Кирил, патриарх бугарски, *Бугарската егзархия в Одринско и Македонија след Ослободителна война 1877–1878*, том 1, књ. 1. Софија: Синод на Бугарската Православена Црква.
- Кириловић 1935:** Д. Кириловић, *Помаћаривање у бившој Угарској: прилог историји српских школа*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Кроли 2014:** Т. Crawley, *Law and the Irish Language: history lessons*, University of Leeds. White Rose University Consortium (<http://eprints.whiterose.ac.uk/98911/3/Law%20and%20the%20Irish%20language.pdf>; >04.09.2018)
- Маркс и др. 1970:** К. Marks, F. Engels, V. I. Lenjin, *О језику*, Београд: Kultura.
- Милановић 2013:** А. Милановић, Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века, *Научни саста-нак слависта у Вукове дане*, 42/2, 187–197.
- Мркаљ 2010:** С. Мркаљ, *Сало дебелог јера либо азбукопротрес* (прир. А. Младеновић), Нови Сад: Матица српска.
- Мутавцић 2014:** П. Мутавцић, Значај појаве прве граматике на арумунском (цинцарском) језику, *Филолошки преглед*, XLI / 2 (2014), 105–124.
- Погачник 1980:** Ј. Pogačnik, *Jerner Kopitar in problemi jugovzhodne Evrope*, *Sodobnost*, No. 28, številka 1, 1–9.
- Ренан 1947:** Е. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne le 11 mars 1882*, у: *Œuvres complètes*. t. 1, Paris: Calmann-Lévy, 887–907.
- Рожа 1808:** Gh. С. Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen welche jenseits der Donau wohnen, auf alte Urkunden gegründet / Εξετάσεις περί των Ρωμάϊων ή των ονομαζομένων Βλάχων όσοι κατοίκουσιν αντιέραν του Δουνάβεως, επί παλαιοων μαρτυριών τεθειλωμένα*, Pesth: Mathias Frattner.
- Рожа 1809:** Gh. С. Roja, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt litere Românilor ceale vechi / Τέχνη της ρωμανικής αναγνώσεως με Λατινικά γράμματα, τα οποία είναι τα παλαιά γράμματα των Ρωμάνων*, Buda.
- Селимовић 1970:** М. Selimović, *Za i protiv Vuka*, Sarajevo: Svjetlost.
- Станишић 1996:** В. Станишић, О типологији писма: писмо и претписмо, *Српски језик*, I/1–2, 432–443.
- Станишић 2018:** В. Станишић, Парадигматика и синтагматика несамосталних графема и два типа ортографских система у европским писменостима, у: *Српска славистика*, том I, *Језик* (Међународни конгрес слависта, Београд, 20–27.08.2018), Београд: Савез славистичких друштва Србије, 397–406.

- Стевановић 1988:** М. Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојановић 1924:** Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића* (26. окт. 1787 – 26. јан. 1964), Београд: Геца Кон.
- Хердер 1989:** J. G. Herder, *Rasprava o poreklu jezika*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Шлегел [1798] 1846:** A. W. Schlegel, Der Wettstreit der Sprachen. Ein Gespräch über Klopstocks grammatische Gespräche, in: Eduard Böcking (Hg.), *August Wilhelm Schlegels Sämtliche Werke*, Band VII, Leipzig: Weidmann, 197–268.
- http://www.farsarotul.org/nl23_3.htm (>15.08.2018)
- <http://www.mhrmi.org/news/01/bletsas.html> (> 16.08.2018)
- <http://www.kathimerini.gr/260679/article/politismos/arxeio-politismoy/to-prwto-ellhnovlaxiko-le3iko> (>20.08.2018)

Предраг Ј. Мутавдџић

ВОПРОС СТАНДАРТИЗАЦИИ ПИСЬМА У АРУМИНОВ И СЕРБОВ –
СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ
(Михаил Бояджи и Вук Караџић)

Резюме

Историју језика и писма двају близких балканских народа, сербов и арумина, во многом определила дејателност двају выдајућих језиковедова – Вука Караџића и Михаила Бояджи – које, када реч иде о писму, внесли огромни допринос у стварање модерних графичких система, којима њихови народи сада користе. У разлику од Вука, који је добио признање још при животи, Бояджи су више да се сећају само три деценије назад, када су поново штампали његово *Граматику арумунског језика*. Ако би не било њихових претходника, који су указивали на потребу стварања једне практичне и адекватне графике, дејателност Караџића и Бояджи не би имала толико значајно значење. За своје народе они су покушали створити графику, која ће бити изградена у складу са принципом Адолфа Аделунга «пиши како говориш», а такође са свим фонетичким особеностима сваког језика поједино. Иако решење Бояджи из-за примене диграфа не може бити сматрано завршеним, оно, у поређењу са предлогом Вука у односу на азбуку, ипак је било много ближе к одређеној циљу, него латински алфавит, који се користи аруминима данас.

Кључне речи: Вук, Бояджи, српски, арумунски, писмо, стандардизација.